

بررسی رابطه متنی نشریات فارسی در روزنامه حبل‌المتین کلکته

محمد رضا خطیبی نژاد

مقدمه

مطبوعات به عنوان پدیده‌ای اجتماعی دارای ویژگی‌های عام یا مشترک و خاص یا مجزا نسبت به کشورهای دیگر هستند.

ویژگی‌های عام به طور مشترک در مطبوعات تمامی کشورهای جهان وجود دارد. ویژگی‌های خاص نیز بنا به شرایط و مناسبات هر یک از کشورها و جوامع متفاوت است. مطبوعات ایران نیز دارای هر دو ویژگی عام و خاص هستند. ویژگی نشریات ایران احتمالاً در فرآیندسازی تولید، توزیع و مصرف نمایان است و ویژگی خاص مطبوعات ایران را می‌توان در ساختار آن جستجو کرد. نقش و روابط اجزای این پدیده به گونه‌ای شکل یافته است که نشانه‌های آن مختص جامعه ایران است و بدین سبب می‌توان مطبوعات ایران را از مطبوعات کشورهای دیگر تفکیک کرد.

به عنوان نمونه، یکی از ویژگی‌های خاص مطبوعات ایران، دولتی بودن خاستگاه آن است. مطبوعات ایران را دولت به وجود آورد و تا سال‌ها نیز مطبوعات دولتی تنها مطبوعه ایران بود. ظهور مطبوعات مستقل را باید با در نظر گرفتن این خاستگاه تحلیل کرد. از دیگر ویژگی‌های خاص مطبوعات ایران حضور دو مطبوعه با جغرافیای متفاوت است. مطبوعات داخل ایران و مطبوعات فارسی خارج از ایران.

پیدایش مطبوعات فارسی خارج از ایران به کشور هندوستان (مرات الاخبار ۱۲۳۷ ق) باز می‌گردد.^۱ و با فاصله قابل توجهی در ایران نیز نخستین روزنامه فارسی (کاغذ اخبار ۱۲۵۳ ق) متولد می‌شود. از آن زمان تا کنون نشریات داخل ایران و مطبوعات فارسی خارج از کشور به موازات یکدیگر فعالیت داشته است.

بنابراین هنگامی که درباره مطبوعات ایران سخن می‌گوییم و از جنبه تاریخی و تحلیلی این پدیده را ارزیابی می‌کنیم حذف هر یک از این دو منجر به نقص واقعیت و به تبع آن نقص تحلیل و برداشت تاریخی خواهد شد.

علی‌الاصول ساختار نشریات ایران شامل این دو مجموعه است. درک روابط این دو مجموعه به گونه‌ای است که هم باید نقش و کارکرد هر یک از این مجموعه‌ها را بررسی کرد و هم باید رابطه میان این دو مجموعه را با یکدیگر سنجید.

با این حال از آن جایی که نشریات برون مرزی پدیده‌ای واقعی و تأثیرگذار بوده است به نظر می‌رسد به منظور شناخت مطبوعات ایران (داخل و خارج از ایران) می‌باید فارغ از نقش هر یک از آن‌ها به روابط متنی این دو، در یک فرایند زمانی و به تفکیک دوره‌ای، توجه کرد و اندیشید.

در این نوشتار هنگامی که از رابطه نشریات داخل و فارسی زبان خارج سخن می‌گوییم؛ مقصود نوع موضع‌گیری این نشریات در قیاس با مسائلی و رویدادهای سیاسی و اجتماعی کشور و یا جهان نیست. همچنین در مقام تحلیل انگیزه‌ها و اهداف گردانندگان این نشریات و میزان نزدیکی و یا دوری گرایش‌های سیاسی، تعلقات طبقاتی، ایلی و یا فرهنگی آنان نیستیم.

در این نوشتار این موضوع طرح می‌شود که میان دو حوزه از مطبوعات ایران که به لحاظ جغرافیایی چاپ و انتشارشان متفاوت است و به تبع آن درصدی از مخاطبان‌شان نیز تغییر می‌کند، آیا به لحاظ متنی تعامل وجود دارد. به عبارت دیگر مطالب همدیگر را در نشریات خود چاپ می‌کنند و یا درباره مطالب چاپ شده در نشریات حوزه مقابل، نکته‌ای، مطلبی و یا نقدی درج می‌شود؟ به سخنی دیگر چه میزان از حجم متن نشریات، برگرفته از متن نشریات حوزه دیگر است؛ و یا چه میزان از مطالب نشریه به نقد مطالب مطبوعات حوزه مقابل معطوف است.

۱- برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به «تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی زبانان»، ج اول، ناصرالدین پروین.

در این بررسی البته به گونه‌ای منابع خبری نشریات و سهم و وزن نشریات مقابل در تأمین خبر نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پرسش کانونی مقاله این است که آیا در تاریخ مطبوعات ایران ارتباط متنی میان نشریات داخل و فارسی زبان خارج از کشور وجود داشته است؟ فراوانی این ارتباط چه میزان بوده است؟ آیا در دوره‌های خاص از تاریخ مطبوعات این ارتباط تغییر کرده است؟ دوره‌ای افزایش و دوره‌ای دیگر کاهش یافته است و یا علی‌الاصول در دوره‌ای به صفر رسیده است؟ اگر در دوره‌ای ارتباط متنی وجود نداشته دلیل آن چه بوده است.

به نظر می‌رسد برای بررسی این موضوع می‌باید مطبوعات ایران به دوره‌های تاریخی تقسیم شود و در هر یک از دوره‌ها نمونه‌هایی از هر یک از نشریات این دو حوزه انتخاب شود.

نوشتار کنونی که پژوهشی اکتشافی و مقاله‌ای مقدماتی برای رهنمون شدن به بررسی جامع و کلی این موضوع در تاریخ مطبوعات ایران است، درباره ارتباط متنی روزنامه حبل‌المتین کلکته با نشریات ایران است. برای نیل به بررسی رابطه حبل‌المتین با نشریات داخل ایران و نه به عکس، آن هم از منظر متون برگرفته از نشریات داخل کشور در حبل‌المتین توجه شده است. تحدید دوم پیرامون انتخاب شماره‌هایی از حبل‌المتین است (محدودیت زمانی).

از میان ۳۹ سال انتشار حبل‌المتین، سال چهاردهم نشریه انتخاب شده است که شامل شماره‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ قمری است. در این دوره ما شاهد اوج گرفتن جنبش مشروطه خواهان هستیم که در نهایت منجر به صدور فرمان مشروطیت می‌شود. لازم به ذکر است که در این سال فشارهای دولتی کاهش می‌یابد و این کاهش فشار منجر به فزونی تعداد نشریات داخل می‌شود.

در این سال حبل‌المتین ۴۶ شماره منتشر شده است. شماره نخست آن در ۱۲ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق / ۱۴ آگوست ۱۹۰۶ م / ۱۲ مرداد ۱۳۸۵ خ و شماره ۴۶ در ۴ جمادی الثانی ۱۳۲۵ ق / ۱۵ جولای ۱۹۰۷ م / ۲۴ / م / ۱۲۸۶ خ منتشر شده است.

مختصری درباره جبل المتین

سیدجلال الدین کاشانی (۱۲۸۰ ق - ۱۳۴۹ ق) ملقب به مؤیدالاسلام^۱ هم عصر سید جمال الدین اسدآبادی (۱۲۵۴ ق - ۱۳۱۴ ق) بود.

گفته شده میان این دو و همچنین ملکم خان^۲ مکاتبه‌هایی شده است در سال ۱۳۰۵ ق مؤیدالاسلام با سیدجمال الدین در بندرعباس دیداری ۴۵ روزه داشته است. حاصل دیدار و مکاتبه‌ها تفاهم برای انتشار روزنامه به منظور تنویر افکار می‌شود. قانون در لندن (۱۳۰۷ - ۱۳۱۴ ق) پیشتر از جبل المتین کلکته منتشر می‌شود.

درست است که جبل المتین با تأخیر منتشر می‌شود (دهم جمادی الثانی ۱۳۱۱ / ۲۰ دسامبر ۱۸۹۳ / ۲۷ آذر ۱۲۷۲) لیکن از نشریه یاد شده و از تمامی نشریات فارسی زبان خارج از کشور بیشتر عمر می‌کند، حدود ۳۹ سال. (۱۳۱۱ - ۱۳۴۹).

در این مدت جبل المتین همانند دیگر نشریات فارسی داخل و خارج، اوج و فرودها و البته توقف‌های جزئی و غیرجزئی! داشته است. گفته شده است که در طول انتشارش، ۴۳ مرتبه توقیف شده است.^۳

آغاز انتشار جبل المتین همراه بوده است با محدودیت‌های بسیار در حوزه نشر در ایران، هنگامی نیاز به انتشار جبل المتین فزونی می‌گیرد که نشریات اسلامبول و لندن از انتشار باز می‌افتند (اختر و قانون در سال ۱۳۱۴ متوقف شدند) این دو عامل منجر می‌شود که جبل المتین جایگاه ویژه‌ای در میان ایرانیان داخل و خارج احراز نماید.

جبل المتین از سال ۱۳۱۴ تا سال فرمان مشروطیت (۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ / چهارم مرداد ۱۲۸۵. اول آگوست ۱۹۰۶) نقش بسزایی در انعکاس رویدادها و

۱- ناصرالدین پروین در مقاله اش با نام روزنامه مقدس جبل المتین در مجله ایرانشناسی (پاییز ۱۳۷۲) به نقل از مرآة الوقایع مظفری - عبدالحسین سپهر، انتشارات زرین، تهران ص ۳۱۰ نوشته است که لقب مؤیدالاسلام از سوی مظفرالدین شاه به وی داده شده است.

۲- تاریخ جراید و مجلات ایران، جلد دوم، ص ۲۰۰ - ۲۱۳، محمد صدر هاشمی - تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان ج اول، ناصرالدین پروین - روزنامه مقدس جبل المتین، مجله ایرانشناسی پاییز ۱۳۷۲، همچنین به نوشته نگاه کنید به مجله ارمغان شماره های ۵ و ۶ سال دهم (مقاله های آقای نورالله، ایرانپرست) (شرح حال آقای مؤید مدیر روزنامه جبل المتین - محیط طباطبایی، تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران.

البته متن یادداشت ها را ندیده ام و در این متونی که به یادداشت ها اشارت رفته است نکته ای حاوی از محتوای یادداشت ها ارایه نشده است. این نکته نیز افزودنی است که به نظر می‌رسد میان مؤیدالاسلام و سید جمال تفاوت هایی خصوصاً درباره اصلاحات در دولت و سلطنت وجود داشته است.

۳- مجله ارمغان شماره های ۵ و ۶ سال دهم نورالله ایران پرست / جناب آقای گلین معتقد هستند که ۴۶ بار جبل المتین توقیف شده است.

بخصوص تنویر و تعامل افکار و اندیشه‌ها داشته است.

تیراژ روزنامه، ابتدا با حدود ۵۰۰ نسخه و سپس با سه هزار نسخه آغاز می‌شود، لیکن آرام آرام تیراژ به ۷،۵ و ۱۲ هزار می‌رسد در دوران مشروطه به رقم بالای سی و پنج هزار نسخه‌ای نیز رسیده است. در اواخر انتشار حبل‌المتین، تیراژ نشریه به رقم دو هزار و شاید پایین‌تر سقوط می‌کند.

روزنامه مؤیدالاسلام به ایران، افغانستان، عراق، روسیه، عثمانی، اروپا و امریکا ارسال می‌شد، فاصله زمان چاپ روزنامه تا قرائت آن در ایران حدود یک ماه بوده است. روزنامه (که در واقع هفته‌نامه بوده است) در سال ۱۳۲۴ (شماره اول تا شماره ۹ سال چهاردهم) جمعه‌ها چاپ و شنبه‌ها توزیع می‌شد و سپس (شماره ۱۰ تا پایان سال چهاردهم) روزهای دوشنبه چاپ و سه شنبه‌ها توزیع می‌شد.^۱

حبل‌المتین و نشریات داخل ایران

در این دوره بررسی، سال چهاردهم انتشار حبل‌المتین، براساس آمارهای ارائه شده حدود ۲۵ عنوان نشریه در ایران منتشر شده است. البته آمارها متفاوت است.^۲ بیش از آن که عناوین مطالب نشریه حبل‌المتین را بررسی کنیم مناسب است که نقطه نظر ناصرالدین پروین را بیاوریم. وی معتقد است:

«منابع روزنامه‌ها در وهله نخست روزنامه‌های چاپ هند (به انگلیسی یا به زبان‌های محلی) بود و پس از آن از روزنامه‌های دیگر کشورها نیز بهره می‌گرفتند. بویژه روزنامه‌هایی که به دست ایرانیان منتشر می‌شد. از طریق نامه نیز خبرهای خارجی را دریافت می‌کردند. حبل‌المتین از همان زمان این روش را برگزید و در وطل انتشاراتش با جدیت پی گرفت.

از ویژگی‌های این دوره یکی این است که روزنامه‌ها و مجله‌ها به یکدیگر توجه نشان می‌دهند، اختر اسلامبول دشمنی کوکب ناصری، دوستی سیدالانبار و انتقاد حبل‌المتین را بر می‌انگیخت. حبل‌المتین روزنامه‌های داخل کشور را می‌نکوهد و روزنامه‌های داخل کشور مطالب مفرح القلوب و مطلع خورشید و سیدالانبار و

۱- رجوع شود به منابع اشاره شده در شماره دوم پی نوشت.

۲- روزنامه‌های فارسی برون مرزی و جنبش مشروطیت، ناصرالدین پروین سایت.

کوکب ناصری را نقل می‌کردند. از کارهای خاص مدرس معرفی روزنامه‌های فارسی و اردوی ایران و هند در پنج تا ده سطر بود.^۱

در مطالعاتی که در این زمینه راقم سطور داشته است متنی از مورخان و پژوهشگران حوزه مطبوعات به جز متن ارایه شده از آقای پروین نیافته است. با توجه به نبود منابع مرتبط با این موضوع است که نوشتار کنونی به عنوان مقدمه و طرح موضوع ارایه می‌شود.

همان طور که در سطور پیشین آورده شد مقاله حاضر رابطه متنی ۴۶ شماره از سال چهاردهم حبل‌المتین با نشریات داخل و همچنین نشریات فارسی خارج از ایران را بررسی می‌کند. با این حال به منظور امکان مقایسه این مقولات با دیگر مقولات مندرج در حبل‌المتین، اشاره‌ای نیز به این مقولات می‌شود.

مطالب درج شده در این ۴۶ شماره شامل مقولاتی است که به اختصار بیان می‌شود:

۱ - یادداشت / سرمقاله

یادداشت و یا سرمقاله، مطلب معمولاً طولی است که اغلب به قلم مؤیدالاسلام نوشته می‌شد.

این دسته از مطالب معمولاً در صفحه نخست روزنامه چاپ می‌شد و دارای عناوین، مضامین و مخاطبین گوناگونی بود. مخاطبان یادداشت‌ها سه گروه بودند. رؤسای مملکت بویژه صدراعظم (بخصوص هنگامی که مشیرالدوله در این سمت بود). ایران و ایرانیان (خطاب عموم) و پس از تشکیل مجلس شورای ملی نیز، نمایندگان مجلس بوده است.

همان طور که ذکر شد این یادداشت‌ها در صفحه اول روزنامه چاپ می‌شد و معمولاً سه الی چهار صفحه حجم یادداشت بود. یادداشت‌ها معمولاً در هر شماره وجود داشت (به جز سه شماره).

نوعی یادداشت دیگر نیز وجود داشت که در واقع گزارش توصیفی از موضوع و یا رویدادی مشخص بود. برای نمونه می‌توان به گزارش‌هایی از اوضاع کلی اقتصاد کشور و یا گزارش از شماری از جلسات مجلس شورای ملی اشاره کرد.

البته باید گفته آید در یادداشت‌های نوع نخست است که مؤیدالاسلام نسبت به

۱- تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان ج اول ص ۳۰۹.

مظفرالدین شاه خصوصاً و محمدعلی شاه به ندرت تعریف‌ها و تمجیدهایی کرده است. تعریف‌هایی که منجر به اختلاف نظر مورخان درباره شخصیت و همچنین نوع نگرش مؤیدالاسلام شده است.

تعداد این مطالب در سال چهاردهم حبل المتین ۷۷ عنوان بوده است.

۲- مکتوب ارسالی

مکتوب، نامه و یادداشتی است که از سوی فردی برای چاپ در حبل المتین ارسال می‌شد. نکته مهم مکتوب‌ها این بود که بدون سانسور چاپ می‌شد و بدین سبب یکی از مطالب خواندنی روزنامه حبل المتین، همین مکتوبات بوده است. نکته دیگری که باید همین جا به آن اشاره شود این است که، روزنامه این امکان را فراهم کرده بود چنان چه فردی با متن مکتوبی موافقت نداشت و یا در تأیید مطلب سخنی داشت، متن ارسالی وی نیز در روزنامه چاپ می‌شد. در واقع در این بخش، نوعی تعامل و تعاطی فکر و عقیده مشاهده می‌شود.

شایان ذکر است که یکی از مقولات بسیار فراوان در روزنامه حبل المتین، مکتوبات ارسالی است. البته مطالب ارسالی (مکتوبات) کمتر در نقد حبل المتین و بیشتر در خصوص رویدادهای ایران و یا به ندرت نقد نشریات دیگر است.

نکته دیگر این که، مکتوبات از نقاط مختلف جهان به روزنامه ارسال می‌شد. روسیه، عثمانی، افغانستان، اروپا و حتی از امریکا نیز این مکتوبات ارسال می‌شد که حاکی از میزان و گستره مخاطبین روزنامه بوده است.

عموماً این نوع مطالب با عنوان مکتوبات ارسالی چاپ می‌شد اما دسته‌ای از مطالب نیز در این مقوله یافت می‌شود که با عنوان دیگری چاپ شده است، همانند «بوشهر»، «تبریز»، «پست خانه اصفهان»، «تأسف». همچنین باید دانست که شماری از این مکتوبات با امضاء بوده است همانند: «سخن تازیانه همت است» نوشته جعفر خیاط، مقاله اسلامی، نوشته احمد بیک آقاییوف، شماره ۹ ص ۹ شماره ۸ ص ۱۲.

و نیز مانند «نگارنده بصیری می‌نویسد، نویسنده علی زاده» شماره ۱۳ ص ۱۲. شمار این مقوله در سال چهاردهم حبل المتین ۳۳۹ عنوان است.

۳- ترجمه متن از روزنامه‌های خارجی

از جمله مطالبی که در شماره‌های حبل‌المتین مشاهده می‌شود چاپ متن مقاله‌هایی از روزنامه‌های معروف انگلیسی (تایمز)، فرانسوی (دیبا) و یا روزنامه‌های دیگر است. این مقالات حاوی دو گونه محتوا بوده است.

نخست آن که مطالبی درباره تحولات سیاسی و اجتماعی، بخصوص رویدادهای مرتبط با مشروطه انتخاب چاپ شده است. گونه دیگر مطالب پیرامون نکته‌های علمی، پزشکی و یا مسائل ماورایی همچون خواب دیدن است.

خصوصیت بارز این مقالات (گونه نخست منظور است) صراحت قلم نویسنده — غیر ایرانی — و دوری از تعارفات و الفاظ دو پهلوی معمول در جامعه و نشریات فارسی است. چاپ این مطالب که معمولاً رویدادهای آن زمان ایران را توصیف و تحلیل می‌کرد؛ فضایی متفاوت، روشن و صریح، به مخاطب ارائه می‌داد. افزون بر این، ترجمه متون نشریات خارجی به گونه‌ای نقد بیرون از مشروطه بود که برای مخاطب ایرانی بسیار مناسب بود. چرا که ایرانی را وا می‌داشت تا موضوع را از زاویه و پنجره غیر ایرانی نیز مشاهده کند.

از ۴۶ شماره بررسی شده حبل‌المتین در هریک از ۲۲ شماره حداقل یک متن و حداکثر ۸ متن از روزنامه‌های غیر ایرانی چاپ شده است. تعداد این متون در سال چهاردهم حبل‌المتین ۳۶ عنوان بوده است.

۴- ترجمه از روزنامه‌های غیر فارسی منتشره از سوی ایرانیان

در شماری از شماره‌های حبل‌المتین، مطالبی از نشریات غیرفارسی منتشره از سوی ایرانیان همانند «الارشاد» چاپ شده است. تعداد این مقالات نسبت به متون برگرفته از روزنامه‌های غیر ایرانی بسیار کمتر است. این نوشته‌ها بیشتر اختصاص به نشریات عثمانی و مناطق شمالی ایران دارد. در مجموع از ۴۶ شماره حبل‌المتین در ۹ شماره متنی از یک نشریه غیر فارسی منتشره از سوی ایرانی چاپ شده است. نشریات مورد نظر عبارت است از: الارشاد، صباح یوم جمعه، روزنامه شریفه اقدام، روزنامه شریفه المؤید، مجله الغری، المنار و ثروت فنون. بیشترین مطلب از روزنامه الارشاد (۵ مطلب) ترجمه شده است. از روزنامه‌ها و مجلات دیگر نیز هر کدام یک متن ترجمه شده است.

مطالب این گروه از مقولات اختصاص به موضوعاتی چون: جنبش علمای ایران، اعانه و کمک مذهبی، نحوه تربیت دانش آموزان و مذمت فلک کردن دانش آموزان در مدارس قدیمه، تاریخ تحولات فلات ایران و مسایل اجتماعی مرتبط با ایران بوده است. لازم به ذکر است که تمامی نشریات اعلام شده به زبان عربی منتشر می‌شده است.

تعداد این مقوله در سال چهاردهم حبل المتین ۱۱ عنوان بوده است.

۵ - نقل قول از روزنامه‌های فارسی خارج از کشور

تعداد این مقالات نسبت به مقالات منعکس شده از نشریات غیر فارسی منتشره از سوی ایرانیان نیز کمتر است. اسامی نشریاتی که در این ۴۶ شماره حبل المتین از آن‌ها مطلبی چاپ شده عبارت است از: خلافت، اللواء و ارشاد (ضمیمه فارسی الارشاد).

از ارشاد سه متن آورده شده و از خلافت دو متن. از اللواء نیز یک متن آورده شده است.

نکته قابل تأمل در این گونه از مقولات، ارائه متنی حاوی نقد به مدیر روزنامه ارشاد و همچنین نقد به مدیر حبل المتین و پاسخ وی به یکی از مطالب درج شده در ارشاد است. به واقع در این مقوله است که برای نخستین بار، در این ۴۶ شماره، با نوشته‌ای منتقدانه حبل المتین و روزنامه‌ای دیگر، در حبل المتین مواجه می‌شویم. ابتدا نوشته‌ای چاپ می‌شود که حاوی انتقاد به مدیر روزنامه ارشاد است (از تعصب مدیر ارشاد انتقاد می‌شود). سپس در شماره‌های بعدی متنی ارائه می‌شود که حاوی نقد به مدیر حبل المتین است. پاسخ‌ها نیز در همین زمینه بوده است. در مجموع ۶ متن این مقوله در سال چهاردهم حبل المتین مشاهده شده است.

۶ - نقل قول از روزنامه‌های داخل کشور

این مطالب شامل معرفی نشریات فارسی داخل کشور، به مناسبات آغاز انتشار نشریات مذکور و همچنین متنی بر گرفته از مطالب نشریات داخل کشور است. بنابراین مطالب این مقوله در حبل المتین شامل معرفی نشریات داخل کشور نیز می‌شود.

مطالبی از نشریات عدالت، مجلس، ندای وطن، روزنامه شریفه انجمن مقدس ملی اصفهان و الحدید در حبل المتین درج شده است. البته از نشریه عدالت و روزنامه شریفه انجمن مقدس ملی اصفهان دو متن ارایه شده و از دیگر نشریات هر کدام یک متن درج شده است.

در خصوص این مقوله چند نکته قابل بیان است. نخست آن که شماری از مطالب بر گرفته از نشریات ایران بدون نام بوده است و به عبارت دیگر عنوان مطلب بدین گونه در حبل المتین چاپ شده است «مکتوب یک از مجلات ایران» شماره ۱۲ سوم رمضان ۱۳۲۴ و یا «نگارش یکی از مجلات قزوین» شماره ۱۷ شانزدهم شوال ۱۳۲۴. نکته بعدی این است که بعضی از مطالب فقط در حد و حدود معرفی نشریه تازه ولادت یافته است همانند خبر انتشار نشریات جهاد اکبر، کوکب دری و حکمت. سومین نکته در خصوص این مقوله آن است که یک مورد از این مقوله به انتشار کامل سخنان ظل السلطان اختصاص داشت (روزنامه ندای وطن).

از روزنامه مجلس نیز مطلبی مرتبط با نامه یکی از خوانین با علم، خطاب به آقا سید محمد مجتهد که درباره لزوم تمهیدات فکری و عملی برای تربیت زنان است، چاپ شده است.

از روزنامه شریفه انجمن مقدس ملی اصفهان دو متن در دو شماره پیاپی (۴۵ و ۴۶) چاپ شده است.

تعداد مطالب این مقوله در سال چهاردهم حبل المتین ۱۰ عنوان است. این تعداد با احتساب معرفی سه نشریه جهاد اکبر، حکمت و کوکب دری است.

۷- تلگرافات

تلگرافات از جمله مقولاتی است که در ۴۵ شماره آمده است و فقط در شماره ۱۶ حبل المتین چاپ نشده است.

موضوع تلگرافات بیشتر اخبار خارجی است. رویدادهای انگلستان، روسیه، ژاپن، آلمان، فرانسه، و البته بخشی هم مرتبط با رویدادهای آتازونی (امریکا) موضوع کانونی این مقوله را فرا گرفته است. بعضی از شماره‌های حبل المتین حاوی تعدادی تلگراف مربوط به رویدادهای ایران است که این تلگراف‌ها نسبت به موارد خارجی بسیار معدود است. این موارد معمولاً به صورت استثنا بوده و جنبه فوری داشته است

بنابراین روزنامه به ناچار در این بخش خبری از ایران درج کرده است. برای نمونه تلگراف استعفای مشیرالدوله از صدراعظمی و یا تلگراف فوت مظفّرالدین شاه از جمله این موارد است.

تعداد این مقوله بسیار زیاد است و اساساً به دلیل ساختار و نوع این مقوله نسبت به مقولات دیگر، بدیهی است که مجموع تلگرافات بسیار فراوان باشد.

۸- آگهی و اعلانات

مقوله دیگری که در حبل المتین، سال چهاردهم، مشاهده می‌شود مطالب مرتبط با آگهی و اعلانات است. آگهی‌ها شامل دو نوع است:

الف: آگهی تجاری

آگهی در خصوص کتاب‌های منتشره مؤسسه حبل المتین از جمله موارد این مقوله است.

«اطلاعیه فروش کتاب در مجله» شماره ۶ سال چهاردهم، هفدهم رجب المرجب ۱۳۲۴

از دیگر انواع این نوع آگهی شامل معرفی یک کالای تجاری یا مصرفی است. نخستین آگهی از این نوع را می‌توان در سال چهاردهم حبل المتین، در شماره ۱۴ مشاهده کرد.

«نامی گرامی کارخانه عطر قنوج» شماره ۱۴ صفحه ۱۶ هفدهم رمضان ۱۳۲۴.

ب: اعلان‌ها

اعلان‌ها شامل سه دسته می‌شده است. اعلان در ارتباط با دربار ایران. اعلان پیرامون نظرات و دیدگاه‌های روحانیون طراز اول مقیم ایران و یا عراق. اعلان روزنامه حبل المتین درباره انتشار شماره‌های آتی روزنامه و یا تغییرات و تحولات مرتبط با نشر روزنامه.

فرامین همایونی و یا اعلام برگزاری جشن‌های مختلف در کنسول خانه‌های ایران در هندوستان، به مناسبت‌های گوناگون، از جمله اعلان‌های مرتبط با دربار است. این نوع اعلان‌ها هر از گاهی در روزنامه، در صفحات پایانی چاپ می‌شده است.

از جمله اعلان‌های معروف علمای اعلام، «اعلان از جانب حجج اسلامیه اصفهان»

است که در این روزنامه به آن به طور جدید پرداخته شد و پیرامون آن چند مقاله نوشته شد. علی الاصول با توجه به خاستگاه فکری و آموزشی مؤیدالاسلام توجه به اطلاعیه‌ها و اعلان‌های مراجع و علمای شیعه از جمله موارد قابل انتظار در روزنامه بوده است.

درباره گونه سوم اعلان‌ها هم به اعلان معروف وکالت به میرزا سید حسن کاشانی در تهران اشاره می‌شود. شماره ۵ از سال ۱۴ تعداد این مقوله ۲۱ عنوان در سال چهاردهم جبل‌المتین است.

توصیفی از داده‌های به دست آمده

با توجه به مطالب فوق الذکر و جداول پیوست، در بررسی سال چهاردهم جبل‌المتین این نکات را در می‌یابیم.

الف: تعداد مکتوبات ارسالی در این ۴۶ شماره بیش از تمامی مقولات دیگر است. (عنوان ۳۳۹) البته چنانچه مقوله تلگرافات را در این بررسی به دلیل ساختارش در نظر نگیریم. به سخن دیگر نامه‌های ارسالی دارای جایگاه ویژه‌ای در جبل‌المتین است.

ب: یادداشت‌ها به لحاظ فراوانی در مرتبه دوم قرار می‌گیرد (۷۷ عنوان). به طور معمول یادداشت‌های مؤیدالاسلام در تمامی شماره‌های جبل‌المتین درج می‌شود، به جز چند شماره این یادداشت‌ها معمولاً بیش از ۴ صفحه است.

ج: ترجمه از روزنامه‌های غیرفارسی منتشره از سوی ایرانیان: نشریات غیرفارسی (عربی) که از سوی ایرانیان در خارج چاپ می‌شده نیز دارای فراوانی (۱۱ عنوان) بوده است.

بنابراین مشاهده می‌شود که در ۴۶ شماره سال چهاردهم جبل‌المتین انتخاب و چاپ متن از روزنامه‌های داخل و یا فارسی خارج به مراتب از مقولات دیگر پایین تر بوده است. حال با توجه به این نکته باید پرسید که به چه دلایلی ارتباط متنی جبل‌المتین و روزنامه‌های فارسی نسبت به دیگر مقولات کمتر است. به نظر می‌رسد شماری از عوامل چنین باشد:

۱- نبود آزادی در ایران: با توجه به فضای سیاسی و نظارت شدید دولت بر نحوه تنظیم مطالب روزنامه‌ها، کیفیت درج مطالب در نشریات داخل به گونه‌ای نبوده است

تا مدیران روزنامه‌های خارج اشتیاقی به درج آن‌ها در روزنامه‌های خود داشته باشند. بنابراین تمایل این مدیران به روزنامه‌های خارجی بیشتر معطوف می‌شده است.

۲ - فاصله زمانی چاپ و توزیع حبل المتین: بنا به اسناد موجود روزنامه حبل المتین یک ماه پس از انتشار در ایران قرائت می‌شد. بدیهی است در فاصله یک ماهه اخبار تغییر کرده و رویدادهای جدید به وقوع پیوسته بود. بنابراین درج مطالب از نشریات داخل چندان به لحاظ خبری مناسب نبوده است. البته این استدلال برای مطالب خبری است و الا در مورد مطالب غیر خبری این توجیهی غیر قابل پذیرش است.

۳ - مخاطب نشریه: چنان چه مهمترین مخاطب روزنامه را مردم ساکن ایران بدانیم و بر این باور باشیم که هدف اصلی روزنامه تنویر افکار مردم ایران بوده است. می‌توان این استدلال را مطرح کرد که مردم ایران روزنامه‌های داخل را در دسترس دارند و دیگر نیازی به باز چاپ آن‌ها در روزنامه‌ای دیگر نیست. این استدلال از این نظر قابل خدشه است که آیا مؤیدالاسلام درباره تمامی مطالب درج شده در نشریات نظر موافق داشته است و به هیچ کدام از آن‌ها ایرادی و اشکالی وارد نمی‌دانست. به سخن دیگر این استدلال در مورد نقل مطالب صحیح است لیکن در خصوص نقد متون و مطالب کاربردی ندارد. ضمن آن که بر فرض که درباره نشریات داخل بتوانیم این نکته را بگوییم، اما درباره نشریات فارسی خارج از کشور به یقین این دلیل درستی نمی‌تواند باشد.

۴ - تلگراف: از جمله کارکردهای تلگراف، ارسال خبر با فراوانی بالا و در زمان کوتاه بوده است بدین دلیل تعداد بسیار بالای تلگراف در روزنامه‌ها و از جمله حبل المتین را مشاهده می‌کنیم. شاید یکی از دلایل کمبود متن از نشریات فارسی داخل و خارج باز گردد به این تکنولوژی ارتباطی که در آن زمان از جمله ابزار ارتباطی رایج بود. لیکن باید دانست که حجم بالای محتوای این تلگراف‌ها به خارج از ایران و به کشورهای چون انگلیس، فرانسه، روسیه، و دیگر کشورهای آسیایی و اروپایی ارتباط دارد. بنابراین چندان مقوله تلگراف تأثیری بر پوشش خبری از ایران نداشته است.

۵ - سنت روزنامه نگاری: به نظر می‌رسد سبک روزنامه نگاری در ایران و در میان

مدیران روزنامه‌های فارسی به گونه‌ای تعریف شده بود — و شاید به طور سستی این تعریف در دوره کنونی روزنامه نگاری نیز مؤثر شده است — که روزنامه ایده آل روزنامه‌ای است با درجه بالای تولید متن و حداقلی از متن‌های روزنامه‌های دیگر. لیکن این استدلال نیز نمی‌تواند فراگیر باشد زیرا در این روزنامه شاهد درج مطالب از روزنامه‌های خارجی با فراوانی بالا هستیم.

۶ — نبود سنت گفتگو در جامعه ایران: احتمال دیگری نیز می‌توان داد و آن عدم توجه به گفتگو به معنای اصیل آن در میان جامعه روشنفکری ایران است. به تعبیر دیگر در ایران سپهر مناسبی برای گفتگو وجود نداشته است و این عدم وجود زمینه‌ها و شرایط مناسب گفتگو بوده است که منجر به نوعی ارتباط یک سویه میان روزنامه‌های خود تحمل کنند. نه به صورت نقل و نه به صورت نقد.

تکلمه

این یادداشت همان طور که در آغاز تأکید شد نوشته‌ای مقدماتی است. همچنین متذکر می‌شود که یافته‌های این مقاله اختصاص به سال چهاردهم انتشار حبل المتین دارد و بدیهی است که قابل تعمیم به سال‌های قبلی و یا بعدی این هفته نامه نیست. با توجه به نکات مطروحه در این مقاله به نظر می‌رسد به طور کلی برای آگاهی از میزان رابطه متنی میان روزنامه‌های داخل و نشریات فارسی خارج از ایران می‌باید تحقیق تفصیلی و مستقلی اجرا شود. پژوهشی که براساس تفکیک نشریات به دوره‌های تاریخی مشخص، میزان و روند این رابطه متنی به لحاظ فراوانی و شدت رابطه، بررسی شود. البته پس از دریافت نتایج آن تحقیق می‌توان اظهار داشت که در طول انتشار مطبوعات ایران این رابطه در مقاطع زمانی چگونه بوده است و اصولاً روند آن دارای چه حرکتی، افزایشی، کاهش و یا غیرمنظم بوده است.

جدول شماره ۱: فراوانی مقولات مندرج در سال چهاردهم انتشار روزنامه حبل‌المتین کلکته

شماره نشریه	یادداشت تحریریه	مکتوب رسیده	ترجمه روزنامه‌های خارجی	ترجمه روزنامه‌های غیرفارسی منتشره از سوی ایرانی‌ها	نقل قول از روزنامه‌های فارسی خارج از ایران	نقل قول از روزنامه‌های داخل	تلگرافات	آنجی‌ها
۱	۲	۷	۱	—	—	—	۲	—
۲	۱	۳	—	۱	—	—	۲	۱
۳	—	۲	۲	—	۱	—	۲	۱
۴	۱	۶	۱	۱	—	—	۲	—
۵	۱	۷	۱	۱	—	—	۲	۱
۶	۵	۶	۴	—	—	—	۲	۱
۷	۲	۱	۲	—	۲	۱	۲	—
۸	۲	۵	۵	—	—	—	۲	—
۹	۲	۱۲	—	۱	—	—	۲	—
۱۰	۱	۲	—	—	—	—	۲	—
۱۱	۳	۸	—	—	—	—	۲	—
۱۲	۳	۶	—	۱	—	۱	۲	—
۱۳	۲	۹	—	—	—	—	۲	۱
۱۴	۱	۱۰	۲	—	—	—	۲	۲
۱۵	۲	۱۰	—	—	—	—	۲	۱
۱۶	۲	۵	—	—	—	—	—	۱
۱۷	۱	۸	۱	—	—	۱	۲	—
۱۸	۱	۳	—	—	—	—	۲	۱
۱۹	۲	۱۲	۱	۱	—	—	۲	۱
۲۰	—	۱۰	—	—	—	—	۲	۲
۲۱	۴	۳	—	—	—	—	۲	۱
۲۲	۴	۴	—	—	—	—	۲	—
۲۳	۲	۶	—	—	—	—	۲	۱
۲۴	۱	۴	—	—	—	—	۲	۱
۲۵	۱	۹	—	—	—	—	۲	۲
۲۶	۱	۷	—	—	—	—	۲	۱
۲۷	—	۱۰	—	—	—	—	۲	—
۲۸	۲	۷	۲	—	—	—	۲	—
۲۹	۱	۱۶	۱	—	۱	—	۲	—

—	۲	—	—	—	۱	۹	۳	۳۰
—	۲	—	—	۴	۱	۶	۱	۳۱
—	۲	—	۱	—	۱	۹	۱	۳۲
—	۲	—	—	—	—	۴	۲	۳۳
—	۲	۱	—	—	۲	۱۰	۲	۳۴
—	۲	—	—	۱	۱	۸	۱	۳۵
—	۲	—	—	—	۱	۱۴	۲	۳۶
—	۲	—	—	—	۲	۱۱	۳	۳۷
—	۲	—	—	—	۱	۶	۱	۳۸
۱	۲	—	—	—	—	۱۲	۲	۳۹
—	۲	—	—	—	۲	۵	۱	۴۰
—	۲	—	—	—	—	۵	۱	۴۱
—	۲	—	—	—	—	۱۴	۱	۴۲
—	۲	—	—	—	—	۴	۱	۴۳
۱	—	۳	—	—	—	۱۰	۱	۴۴
۱	۲	۱	—	—	۱	۸	۱	۴۵
—	۲	۱	—	—	—	۶	۱	۴۶

جدول شماره ۲: فهرست مطالب روزنامه‌های داخل ایران مندرج در سال چهاردهم انتشار
روزنامه حیل المتین کلکته

تعداد	نقل قول از روزنامه ایرانی
۱	نقل قول از الحديد شماره ۲۴/۷ رجب ۱۳۲۴
۱	نقل قول از یکی از مجلات ایران ۶ شماره ۱۲ / ۳ رمضان ۱۳۲۴
۱	نقل قول از یکی از مجلات قزوین شماره ۱۷ / ۱۶ شوال ۱۳۲۴
۱	نقل قول از عدالت (تبریز) شماره ۱۸ / ۲۴ شوال ۱۳۲۴
۱	نقل قول از عدالت (تبریز) شماره ۱۹ / اول ذوالعقده ۱۳۲۴
۱	نقل قول از «مجلس» شماره ۲۳ / ۲۱ ژانویه ۱۹۰۷
۱	نقل قول از (ندای وطن شماره ۳۴ / اول ربیع الاول ۱۳۲۵
۲	معرفی روزنامه‌های ایران جهاد اکبر کوکب دری شماره ۴۴
۱	نقل از روزنامه (حکمت) شماره ۴۴ / ۱۹ جمادی الاول ۱۳۲۵
۱	نقل از روزنامه (شریفه) انجمن مقدس ملی اصفهان / شماره ۲۶ / ۴۵ جمادی الاول
۱	نقل از روزنامه (شریفه) انجمن مقدس ملی اصفهان / شماره ۴۶ جمادی الثاني ۱۳۲۵

جدول شماره ۳: فهرست مطالب روزنامه‌های فارسی خارج از کشور مندرج در سال چهاردهم انتشار روزنامه حبل المتین

تعداد	نقل قول از روزنامه‌های خارج از کشور
۱	خلافت (لندن) شماره ۳
۱	خلافت (احتمالاً در لندن) شماره ۷
۱	اللواء شماره ۷
۱	ارشاد (باکو) شماره ۲۰ درباره توقیف عدالت
۱	ارشاد (باکو) شماره ۲۹ یادداشت فردی است در حبل المتین درباره نقد یکی از مطالب ارشاد که در حبل المتین چاپ شده است وی معتقد است مدیر این روزنامه دارای تعصب است بنابراین نباید حبل المتین این مقاله را چاپ می‌کرد.
۱	ارشاد [نقد از حبل المتین از مطلب ارشاد] شماره ۳۲
۱	مکتوبی چاپ شده در حبل المتین که نقد کرده یکی از مطالب ارشاد را شماره ۳۹
	۱۴ / ربيع الثاني ۱۳۲۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی